

בעקבות שח"ל

"תורה ועבודה" כהדרכה חינוכית

1. שבעים פנים ל'תורה ועבודה'
 - א1. מבוא - "הערפל חותר תחת היסודות"
 - ב1. תורה ועבודת ה'
 - ג1. תורה ומלאכה
 - ד1. תורה וצדק חברתי
2. 'תורה ועבודה' כמימוש של תורת העלאת הניצוצות החסידית
 - א2. שח"ל והחסידות
 - ב2. הפרשנות החסידית לתורת העלאת הניצוצות של האר"י הקדוש
 - ג2. הפרשנות של הרב קוק לתורת העלאת הניצוצות החסידית
 - ד2. משנת 'תורה ועבודה' של שמואל חיים לנדוי
3. המשמעויות המעשיות של משנת תורה ועבודה של שח"ל
 - א3. לאורם נלך - רעיון 'תורה ועבודה' בשיח הציוני דתי
 - ב3. כיצד מתרגמים את משנת 'תורה ועבודה' של שח"ל למציאות חיינו?
 - ג3. אחרית דבר - 'תורה ועבודה' כהדרכה חינוכית?

* * *

1. שבעים פנים ל'תורה ועבודה'

א1. מבוא - "הערפל חותר תחת היסודות"

בבני עקיבא רגילים אנו לשיר "קדש חייך בתורה וטהרם בעבודה". המנון התנועה, שאותו חיבר הרב משה צבי נריה, הנישא כפי רבבות חניכי התנועה מדי שבת בשבתו, פותח במילים: "יד אחים לכם שלוחה, הנוער החביב, על דגלנו כולכם חנו מסביב. יזהיר לכם כוכב תורה, דרככם סוגה בעבודה...". בעקבות הפועל המזרחי ובני עקיבא הפכה הסיסמה "תורה ועבודה" למוטו של חלקים רבים בציונות הדתית. ולמרות זאת, אם נבקש תשובה תמציתית לשאלת המשמעות של סיסמה זו לא נמצא תשובה ברורה, ובטח שלא תשובה אחידה. מציאות זו אינה חדשה. כבר בשנת תרצ"א כתבה לאה ספיר: "אחרי עשר שנות קיום הסתדרותנו... יש אצלנו ערבוביה אידיאולוגית. כל אחד רואה את רעיון 'תורה-ועבודה' באור אחר... סביב שתי המילים האלה כמה פשט לומדים וכמה פלפולים? ... הערפל חותר תחת היסודות ובמשך הזמן תהיה תהום כה עמוקה בין האחד לשני עד שלא תימצא אפילו שפה

משותפת והבנה הדדית... הבהירות האידיאולוגית מוכרחה לבוא".¹ וכאמור, כימים האלו כן עתה. את הדברים הללו ביטא יוחנן בן יעקב, מזכ"ל תנועת בנ"ע לשעבר: "שבעים וחמש שנה חלפו מאז נכתבו דברים אלו, והבהירות האידיאולוגית טרם באה, הערפל עדיין חותר תחת היסודות. שכבות שונות של קיום במציאות משתנה, שפע של פרשנויות ודרשנויות נערמו על גב המושג 'תורה ועבודה', ודומה שהוא נתפס כ"שטח הפקר" שכל אחד מרשה לעצמו לעשות בו כבתוך שלו, פעמים כמעט ללא קשר וזיקה למקור".² אם כן, נראה כי ניתן לומר שבימינו 'שבעים פנים לתורה ועבודה'. שמואל חיים לנדוי, מנהיג הפועל המזרחי, ראה חשיבות עילאית בבירור משנת הפועל המזרחי:

הרבה משאיפותיו של הפועל המזרחי הנן עדיין בבחינת "סתרי תורה" לא לרחוקים ממנו אלא גם לרבים העומדים בפנים המחנה. מגמת הפועל המזרחי כל אחד רואה בה מהירהורי ליבו. הרבה מעיקרי היסוד באידיאת הפועל המזרחי, עיקרים שנשמת הווייתנו תלויה בהם - עדיין זקוקים לבירור, ויש המגלים בהם פנים שלא כהלכה... מגמה ברורה, מטרה מוגדרת ורעיון קבוע ביסודותיו הרוחניים-אידיאליים - צו חיים הוא להסתדרות הפועל המזרחי.³

במאמר זה אינני מתיימר לסקור את הגלגולים השונים שעבר המושג 'תורה ועבודה' מימי ראשית הציונות הדתית ועד לימינו. בכך עסק בהרחבה יוחנן בן יעקב.⁴ מגמתי בחיבור זה היא לעמוד ביסודיות על גישתו של שמואל חיים לנדוי (להלן: שח"ל), לחשוף את התשתית הרעיונית של משנתו ולבחון את ההשלכות של חזונו על המציאות בת ימינו. לצורך כך אפתח בהצגה כללית של גישות אחרות להגדרת המושג "תורה ועבודה", הן בתוך תנועת הפועל המזרחי והן מחוצה לה. לאחר מכן אציע את התשתית הרעיונית למשנתו של שח"ל ואבאר את שיטתו לאורה. לבסוף אציג באופן כללי את הדרך בה נתפס רעיון "תורה ועבודה" בשיח הציוני-דתי בימינו, ואנסה לראות כיצד ניתן להשליך את החזון הגדול של שח"ל לעולם החינוך הציוני-דתי.

ב. תורה ועבודה ה'

נפתח את מסענו בעקבות המושג 'תורה ועבודה' בפרשנות הקלאסית-גלוית למושג, כפי שזו הייתה מקובלת בישראל מדורי דורות. הביטוי תורה ועבודה מוזכר במשנה באבות:

שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה. הוא היה אומר: על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים.⁵

ר' עובדיה מברטנורא פירש: "ועל העבודה - עבודת הקרבנות", אך לרוב הובנה ה"עבודה" במשנה כמדברת על כל עבודת ה' של האדם. בכתבי החסידות מצינו אזכורים רבים של המושג "תורה

1. לאה ספיר, **נתיבה**, גיליון ג, יח באלול תרצ"א (31.8.1931).

2. יוחנן בן יעקב, "הערפל חותר תחת היסודות", בתוך: **זכור דבר לעבדך - אסיפת מאמרים לזכר דב רפל**, שמואל גליק (עורך), הוצאת המרכז להגות בחינוך יהודי ע"ש דב רפל במכללת ליפשיץ, תשס"ז. יוחנן בן יעקב עסק רבות במחקר ערכי תורה ועבודה ובהפצתם. במאמרי נעזרתי רבות במחקרו, במיוחד בעבודה הסמינריונית שלו: "תורה ועבודה - לבירור המושג וגלגוליו" (מוגשת לפרופ' צבי גרונר, אביב תש"ס).

3. מצוטט בתוך: שבתאי דון-יחיא (דניאל), **המרד הקדוש - שמואל חיים לנדוי ופעלו**, הוצאת מורשת, 1960 (להלן: **המרד הקדוש**), עמ' 147. מקור הציטוט לא מופיע.

4. ראו לעיל הערה 2.

5. משנה, **אבות**, א, ב.

ועבודה⁶ המתפרש כלימוד תורה ועבודת ה'. מעניין לציין כי אף אצל רבו של שח"ל - האדמו"ר מפילוב,⁷ וכן אצל אחיו של האדמו"ר החלוץ - האדמו"ר מפיאסצ'נה,⁸ מופיע הביטוי "תורה ועבודה" כמכוון ללימוד תורה ועבודת ה'.

ג. תורה ומלאכה

בכל תולדות עם ישראל הייתה רווחת, לעיתים בצורה רחבה יותר, לעיתים באופן פחות ניכר, תפיסה שאפשר לכוונה 'תורה ומלאכה'. תפיסה זו גורסת כי על האדם מישראל להתפרנס מיגיע כפיו, ולא להשליך יתרו על החברה. יתרה מכך, העבודה, לפי תפיסה זו, היא בעלת ערך דתי של יישוב עולמו של הקב"ה. תפיסה זו תולה את עצמה בין השאר בדעתו של ר' ישמעאל, במחלוקתו המפורסמת עם ר' שמעון בר יוחאי:

תנו רבנן: 'ואספת דגנך' - מה תלמוד לומר - לפי שנאמר: 'לא ימוש ספר התורה הזה מפין' יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר: 'ואספת דגנך' - הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל; רבי שמעון בן יוחאי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורע בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא: בזמן שישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר: 'ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו''. ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר: 'ואספת דגנך' ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר: 'ועבדת את אויבך וגו''. אמר אביי: הרבה עשו כרבי ישמעאל - ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחאי - ולא עלתה בידן.⁹

בנוסף, תפיסה זו מעגנת את עצמה במקורות חז"ל המספרים בשבחה של העבודה.¹⁰ וכך כותב אברהם ארזי בסיום מאמר מקיף בנושא המלאכה בכתבי חז"ל:

סקרנו את תולדות רעיון העבודה והמלאכה במקורות חז"ל, שפתחו באדם הראשון, המשיכו באבות האומה וסיימו בחכמי המשנה והתלמוד. נוכחנו לדעת, באיזו מידה החשיבו חכמינו את עמל הכפיים כערך אנושי ויהודי, ולא נחה דעתם עד שהעלו את העבודה לדרגת מצווה, המשולבת בתוך עשרת הדברות שבמעמד הר סיני.¹¹

למרות היותה עמדה מבוססת לא מצאה עמדה זו שביתה בקרב הוגי הדעות של הפועל המזרחי כאשר אלו באו להגדיר את מהותה של הסיסמה "תורה ועבודה". אמנם, שלמה זלמן שרגאי, ממנהיגי הפועל המזרחי, טען כי בקרב "ההמון" גישה זו הייתה רווחת:

6. ראו למשל: ר' משה חיים מסדילקוב, **דגל מחנה אפרים**, פרשת נח, ד"ה 'זפתח'.

7. ראו: ר' ישראל מפילוב, **שלום ירושלים**, סימן א, ז.

8. ראו: ר' קלמיש קלונימוס שפירא, **חובת התלמידים**, תל אביב: ועד חסידי פיאסצ'נה, עמ' יב.

9. בבלי, **ברכות**, לה ע"ב.

10. ראו למשל: "גדול הנהגה מיגיעו יותר מירא שמים - דאילו גבי ירא שמים כתיב: 'אשרי איש ירא את ה'', ואילו גבי נהנה מיגיעו כתיב: 'יגיע כפיו כי תאכל אשריו וטוב לך' - אשריך בעולם הזה, וטוב לך לעולם הבא, ולגבי ירא שמים וטוב לך לא כתיב ביה" (בבלי **ברכות**, ח ע"א).

11. אברהם ארזי, "העבודה באספקלרית חז"ל", בתוך: **מחניים - ביטאון הרבנות הצבאית הראשית**, גיליון צא, תשכ"ד. מופיע גם בכתובת: <http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/mahanaim/arazi-3.htm>.

לא היה כאן סוף מעשה במחשבה תחילה כי מתחילה היה זה צירוף מקרי - פועל שהוא דתי... לא הדתיות מחייבת את עבודתו, ולא עבודתו דורשת את דתיותו... השאיפה ל'בניין הארץ ברוח תורה על יסוד העבודה' לא הייתה מיצוי של מחשבה אחדותית ואחידה... 'דת ועבודה' בתחילת הארגון. דת - כתובת היחיד, עבודה - כמציאות... אמנם גם אז נמצאו בודדים שבחזונם ראו בהפועל-המזרחי הרבה יותר ממה שנאמר כאן, אבל התפיסה הכללית הייתה... שיוכל להסתדר בעבודה... ושיוכל להיות גם דתי.¹²

אמנם, היה באותם ימים מי שהניף דגל של "תורה ומלאכה" - ר' יעקב פרידמן, האדמו"ר מהוסיאטין.¹³ כך הוא כותב ביחס לשילוב של תורה ומלאכה:

יש מאמרים שאינם נזהרים בהם. למשל באבות (פ"א מ"י) שמעיה אומר: אהוב את המלאכה, וכן (פ"ב מ"ב) כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה, ואנו רואים שנות מאות ודורות רבים שהזניחו הדברים האלה. הסבה, שבעלי המלאכה נוצלו והוכרחו לעבוד כל היום, ולא היה להם פנאי ללמוד, ועמדו אולי על מדרגה נמוכה בתרבות. ולכן מאסו רבים במלאכה, ומצאו סמך לעמדתם את דברי ר' נהוראי (קידושין פב.) שאמר מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה.

באבות דר' נתן (פי"א, א') איתא אהוב את המלאכה, כיצד, מלמד שיהא אוהב את המלאכה ואל יהא שונא את המלאכה, כשם שהתורה ניתנה בברית, כך המלאכה ניתנה בברית...

כל מי שרואה בבנו שראוי הוא שהתורה תעשה לאומנתו, יעשה כרבי נהוראי, ואם לא ילמדנו מלאכה... הכלל הוא, שכל אחד יבחר הדרך המתאים לו...¹⁴

האדמו"ר מהוסיאטין מוביל, איפוא, עמדה הקובעת כי דרך רוב העולם היא לשלב לכתחילה באורחות חייהם תורה ומלאכה. האדמו"ר מבסס את דבריו על מקורות חז"ל המדברים בשבחה של המלאכה, ובהחלט אפשר לראות במשנתו המשך ישיר של תפיסת "תורה ומלאכה" הרווחת בדברי חז"ל.

ד. תורה וצדק חברתי

לאחר שהצגנו שתי עמדות - תורה ועבודה ה' ותורה ומלאכה - שאינן מבית היוצר של תנועת הפועל המזרחי, נראה עתה את העמדה של ר' ישעיהו שפירא, האדמו"ר החלוץ, ממייסדי תנועת הפועל המזרחי.

משנת 'תורה ועבודה' מבית מדרשו של האדמו"ר החלוץ מצויה במאמרו המפורסם "ועשית הישר והטוב".¹⁵ במאמר מתמודד האדמו"ר עם שלושה טיעונים מהותיים שהועלו כנגד תפיסת "תורה

12. שלמה זלמן שרגאי, "מחשבת תורה-ועבודה", בתוך: **נתיבה**, שנה י', גיליון כו-כח, ט' בניסן תרצ"ה (12.4.1935). וראו מה שכתב על כך יחזקאל בן יעקב בעבודתו: "תורה ועבודה - לבירור המושג וגלגולו" (לעיל הערה 2), עמ' 19.

13. האדמו"ר מהוסיאטין לא השתייך להוגי הפועל המזרחי, אמנם הוא בהחלט היה חלק מהעולם המחשבה הציוני-דתי בשנים הסמוכות להקמת המדינה. על דמותו ופועלו ראו הרב יהודה ברנדס, **במלכות הקדושה** (המקורות המצוטטים במאמר מהאדמו"ר לקוחים מספרו).

14. ר' יעקב פרידמן מהוסיאטין, **אהלי יעקב**, פרשת נשא, תרצ"ז.

15. ר' ישעיהו שפירא, "ועשית הישר והטוב", נחמיה עמינח וישעיהו ברנשטיין (עורכים), **ילקוט מאמרים על רעיון תורה ועבודה**, ירושלים תרצ"א, עמ' 38-43. המקור (בשניים מסויימים) פורסם תחת הכותרת "לאור הביאור", בתוך: **נתיבה**, שנה ד, גיליון יג-יד, ניסן תרפ"ט (11.4.1929).

ועבודה": א. החיבור יחד של "תורה" ו"עבודה". ב. לא מצינו בשולחן ערוך מצוות "עבודה". ג. לא מצינו ציווי תורני לקיום חברה סוציאליסטית.¹⁶ כך הוא כותב שם:

אנו אומרים רק שהעבודה, יגיע כפיים הם משאיפת היהדות, שמלבד ערך העבודה בתור תיקון העולם ויישוב העולם, רואה היהדות רק בעבודה אפשרות לחיי צדק שלמים...

מי ששואף לקיים בנפשו את הקדושים תהיו' ואת 'ועשית הישר והטוב' עליו לחיות רק מיגיע כפיו הוא, ובשום אופן לא מעבודת הזולת. ומשום כך הרבו חז"ל בשבח יגיעת כפיים והעלו אותה למעלה מיראת שמיים, כי רק על ידה אפשר לשמור על היהדות בטהרתה.¹⁷

ובמאמר אחר הוא כותב:

הרעיון של תורה-ועבודה שאיפת התחייה השלמה של ישראל, היא מטרתה של היהדות שהרי היהדות שואפת להרים את האדם משפלות החיים, השאיפה להשתחרר מהרגלי-גולה ולבנות בארץ חיים בלי אונאה וניצול, בלי קנאה, תחרות ושנאת חנם. מטעם זה ראו חזות הכל בעבודת אדמה וביצירת חיים של יגיע כפיים... באמת אפשר היה להסתפק במושג 'תורה' בלבד, דהיינו: כיבוש החיים בתוך מסגרת התורה ועודיה. המושג 'עבודה' בא בתור פירוש, כדי להדגיש אחד היסודות שהוזנח על ידנו ומשום כך הוא טעון טיפוח מיוחד. כי רק בזמן שאדם מתפרנס ביגיע כפיו הוא בטוח שלחמו נקי מגיע חברו, מעושק ומאונאה... במיוחד רב ערך העבודה בארץ ישראל. מלבד הערך הכללי של יישוב העולם יש בה גם משום יישוב הארץ ובניינה. כל פעולה המכוונת ליישוב הארץ היא מצווה בפני עצמה. יחס זה לעבודה בא לידי ביטוי בצירוף של תורה-ועבודה.¹⁸

לאור תפיסה זו הוא קורא לבני הישיבות לצאת לעבוד בשדות:

ייסוד האגודה להתאכרות בני הישיבות נתקבל ברצון בכל העולם היהודי. היא עודדה את בני הישיבות ועוררה התלהבות בחוגים רבים. הראשונים ראו בה פתיחת פתח לקראת עתיד חדש, ללמוד התורה מתוך הרווחה מבלי לעשותה קרדום, ומקור פרנסה מתוך יגיע כפיים. והעולם היהודי ראה בזה זריחת אור חדש, אור התורה על שמי ארצנו ובניינה.¹⁹

האדמו"ר החלוץ הגשים בעצמו את חזונו - בשנת תש"ג, בהיותו בן 51, הוא עזב את העסקנות הציבורית, ניהול הבנק והנהגת התנועה, ועבר לחיות חיי תורה ועבודה במושב כפר פינס.²⁰ כאמור, מבחינת האדמו"ר ערכה של העבודה לא היה נעוץ רק בעצם העבודה, אלא גם ובעיקר בכך שהיא מאפשרת מימוש ערך גבוה יותר - צדק חברתי. ה"עבודה" אין היא אלא "ערך משרת"²¹ למימוש

16. ע"פ יוחנן בן יעקב, "הערפל חותר תחת היסודות" (לעיל הערה 2).

17. ר' ישעיהו שפירא (לעיל הערה 16).

18. ע"פ יוחנן בן יעקב, "הערפל חותר תחת היסודות" (לעיל הערה 2).

19. ר' ישעיהו שפירא, **ההדר**, תרצ"ב, גיליון ג'.

20. יוחנן בן יעקב, "קווים למשנתו של האדמו"ר החלוץ" (לעיל הערה 9).

21. ע"פ יוחנן בן יעקב, שם.

עקרונות הצדק, היושר והמוסר. תפיסה זו, המעמידה בראש סולם הערכים היהודי את התביעה לחברה צודקת, באה לידי ביטוי כאשר ביקש ר' ישעיהו שפירא להגדיר את מטרת הפועל המזרחי:

הפועל המזרחי הציב לעצמו מטרה גדולה, להגשים בחיים את ייעודי התורה והנביאים, לבנות את החיים המתחדשים של האומה הישראלית על אדני המוסר של התורה הכולל גם את הדברים שבין אדם לקונו וגם את הדברים שבין אדם לחברו. בנוגע לדברים שבין אדם לקונו נמשך חוט הזהב של תורת ישראל במשך אלפי שנות הגלות ללא הפסק, ועלינו רק לקיימו ולחזקו. אולם בנוגע לדברים שבין אדם לחברו חלה הפסקה. חוקי המוסר הישראלי נדחקו מתוך מערכת חיי המעשה בתוקף הגלות ומאורעותיה. עלינו עכשיו להתאמץ ולהשחיל שוב את חוטי הכלכלה הלאומית החדשה שלנו הנרקמת כאן לתוך מסגרת המוסר העברי.²²

הקרבה בין תפיסת ה"עבודה" כמימוש לערכי הצדק והיושר מבית מדרשו של האדמו"ר החלוץ לבין הרוח הסוציאליסטית שנשבה אז בעולם הביאה את אנשי תנועת הפועל המזרחי לעסוק רבות בהבדלים בין הסוציאליזם הדתי לבין הסוציאליזם הכללי. כך כתב ישעיהו ברנשטיין:

יאמרו, הרי זה מה שקוראים סוציאליזם? - אמנם כן, רק בהוספה קטנה סוציאליזם יהודי דתי-מוסרי. כמובן, שלא לה המפחדים בכלל מפני המילה סוציאליזם, אין ההוספה אמורה להוסיף כלום. אך לאלה היודעים להבדיל ולהבחין יש בזה הרבה. ההבדל הוא זה ש'בין עובד א-לוהים לאשר לא עבדו'...²³

ואילו האדמו"ר החלוץ עצמו כתב:

אמנם גם תנועות עבודה אחרות, בישראל ובעמים, מדגישות את הצד המוסרי שבעבודה, אלא שהם שמטו אבן אחת מתוך נזר המוסר הכללי מהשאיפה לשלטון המוחלט של הטוב והטוהר שבנפש האדם, הם משאירים את נפש האדם הפקר לכל מיני תאוות ואינסטינקטים רעים... מתוך כך נהפך המוסר הזה במקרים רבים למוסר של מעמד... בניגוד גמור למוסר המוחלט, ובזה נבדל לטובה מוסר התורה. הוא מכון להעלות את נפש האדם משפלותה ולהגברת כוח הטוב... הוא כולל את הכל ועומד תחת השלטון העליון של ארון כל.²⁴

לסיכום - לפי תפיסת האדמו"ר החלוץ בשובנו לארץ עלינו להניף את דגל הצדק החברתי הנובע מתוך תורתנו וחיי "תורה ועבודה" הם איפוא תנאי למימוש ערכי הצדק והיושר.

2. 'תורה ועבודה' כמימוש של תורת העלאת הניצוצות החסידית

לאחר שסקרנו שלוש תפיסות ביחס ל"תורה ועבודה" - שתי תפיסות יהודיות קלאסיות (תורה ועבודה ה' תורה ומלאכה) ותפיסה חדשה מבית מדרשו של האדמו"ר החלוץ - נעבור לעיון מעמיק במשנת "תורה ועבודה" של שח"ל.

22. ר' ישעיהו שפירא, נתיבה, תרצ"ה, גיליון כו-כח.

23. ישעיהו ברנשטיין, "היסודות האידיאולוגיים שלנו", בתוך: **נתיבה**, שנה ט, גיליון ח-ט, יב ניסן תרצ"ד (1934.28.3).

24. ר' ישעיהו שפירא, **נתיבה**, תרצ"ה, גיליון כו-כח.

2.א. שח"ל והחסידות

שמואל חיים לנדוי (תרנ"ב-תרפ"ח) היה נצר למשפחה הקשורה לחסידות פשיסחא ובנותיה. סבו, ר' שמואל מלוקוב, למד אצל ה"יהודי הקדוש" מפשיסחא ולאחר מכן אצל הרבי מקוצק. אביו למד אף הוא אצל הרבי מקוצק, ולאחר מכן אצל יורשו - ר' ישראל, האדמו"ר מפילוב, נכדו של הרבי מקוצק. שח"ל עצמו היה מסתופף בחצרותיהם של האדמו"רים לבית פילוב - ר' ישראל ובנו, ר' משה.²⁵ ר' ישראל מפילוב היה ציוני נלהב. הוא ראה במפעל הציוני כחלק מתהליך הגאולה של עם ישראל, ודיבר בשבח העלייה לארץ והעבודה בה. הוא אף הקדיש לכך קונטרס מיוחד בשם **שלום ירושלים**. קונטרס זה הגיע לידי שח"ל והקריאה בו הפעימה את רוחו וחיברה אותו לרעיון הציוני. הוא החליט להגשים את הכתוב בו, ולחבר את קוצק עם ארץ ישראל - "דרך קוצק נעלה לירושלים" הוא טען בתוקף.²⁶

כתבו עליו: "ר' שמואל חיים לנדוי היה אחד המעטים אשר בחייהם פילסו נתיב למזיגה בין החסידות לבין המזרחי... הוא גופו, למרות היותו טבול באור היום ובעבודת היום, היה מעין רבי נסתר, מעין ל"ו נסתר".²⁷ וכן מספר שבתאי דון יחיא:

כל ימיו, גם כשנעשה מנהיג ציבור חלוצי-ציוני והתפלמס עם מתנגדי הציונות מבין החסידים, שמר בקפידה על הנוהג ולבוש המקובלים בהווי שבו התחנך וגדל, הווי חסידי שאליו היה קשור קשר נפשי. לא שינה אף במשהו את אורחותיו. כאחד מאלפי חסידי פילוב-קוצק היה סר תמיד אל הרבי, בימי שמחה כבימי צער, פרטיים וציבוריים...²⁸

אך לא רק באורחות חייו הוא נשאר כל ימיו נאמן לרוח החסידית, אף את הגותו הוא ראה כמבוססת על שיטתה של החסידות. הוא ראה בתנועת "תורה ועבודה" כממשיכת דרכה של תנועת החסידות.²⁹ זאת ועוד, לדעתו ראויים היו ערכיה של חסידות קוצק³⁰ להיות לאבני יסוד לתנועה חלוצית דתית מהפכנית - "אמנם לא הרי חסידי קוצק, ששאפו לעילוי של הפרט לרום המדרגה במחשבה ובמעשה, כהרי חברת תנועת-עבודה דתית, ששואפים כציבור להתחדשותה הרוחנית-חברתית של האומה בארץ ישראל. הראשונים פניהם מכוונים בעיקר אל יחידים, בעוד האחרונים פניהם מכוונים אל הפרט ואל הכלל. אבל ערכי אמת כוחם יפה לעצב דמות יחידים כהכוונת דרכה של תנועה".³¹

שח"ל היה, איפוא, חסיד בין באורחות חייו ולבושו ובין בהגותו ובמשנתו. אכן, מלבד מתלמוד, פוסקים וספרי חסידות, הוא למד גם ספרי מחשבה מימי הראשונים, ספרי הגות של מבשרי תנועת חיבת ציון, ספרות יהודית כללית, היסטוריה יהודית וכללית, משנת הציונות, לשון עברית ושפות שונות.³² אמנם הוא עצמו טען כי ביסוד הגותו עומדת ההגות החסידית.³³ בנוסף הוא היה מחובר מאוד

25. על פי: אבישי יורב, "ר' שמואל חיים לנדוי - שח"ל", בתוך אתר האינטרנט "דעת - לימודי יהדות ורוח" של מכללת הרצוג (בכתובת: <http://www.daat.co.il/daat/history/dmuyot/shahal-2.htm>), וכן על פי, **המרד הקדוש**, "חסידי חבר".

26. על פי **המרד הקדוש**, "מקוצק עד ירושלים".

27. מובא מתוך **המרד הקדוש**, עמ' 192, בשם ר' בנימין.

28. שם, עמ' 161. וראו גם דבריו של אליעזר אלינר, שם, עמ' 167.

29. שם, עמ' 202.

30. על היחס בין החסידות הבעש"ט לחסידות קוצק במשנתו של שח"ל ראו: שם, עמ' 182.

31. שם, עמ' 181.

32. שם, עמ' 25 ו-29.

33. שם, עמ' 28.

להגותם של הרבנים אלקלעי וקלישר.³⁴ לאור זאת, אני מבקש להציע להבין את משנת "תורה ועבודה" שלו כפיתוח של תורות חסידיות לגבי העלאת ניצוצות. בכדי לברר נקודה זו נעיין בתורות חסידיות העוסקות בהעלאת ניצוצות ובפרשנותו של הרב קוק לרעיון זה.

טרם נפתח במסענו נראה דברים שאמר שח"ל עצמו לגבי היחס בין חסידות קוצק למשנת "תורה ועבודה":

קוצק הייתה מחוברת אל החיים הממשיים. שנו חז"ל: "בשעה שתיקן שלמה עירובין ונטילת ידיים, יצאה בת קול ואמרה: בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני". מהי חכמת הלב של שלמה המלך? מסבירה קוצק: עירובין, פירוש, שידיך יהיו מעורבות ביישובו של עולם. נטילת ידיים, פירוש, שידיך יהיו נטולות ממהומת העולם. שלמה המלך ראה אפשרות של שותפות בבניין וביצירה עם הכלל, תוך כדי הקמת חייך בין חיוב לבין שלילה. זוהי דרכה של תנועה חלוצית-דתית כתנועת תורה ועבודה. היא בונה את הארץ יחד עם כל המחנות ובו בזמן הריהי מארגנת ומחנכת ציבור מיוחד לבניין היהדות.³⁵

ב. הפרשנות החסידית לתורת העלאת הניצוצות של האר"י הקדוש

כאשר ביקש מרטין בובר להגדיר את יסודה של החסידות הוא טען כי ביסודה היא באה "לכונן יחס מחדש למציאות".³⁶ הוא מסביר כי עניין זה בא לידי ביטוי בתפיסת העלאת הניצוצות של האר"י כפי שפורשה בידי הבעש"ט:

עבודת האדם בגאולת הניצוצות מתרחשת בחיי יום-יום. יש בידו של אדם לעשותה בכל מעשה שהוא עושה ואפילו במעשה חולין שבחולין, בכל המעשים הגופניים המביאים אותו במגע עם דברים ועצמים, שכן אף המעשה החילוני ביותר יכול ליעשות בקדושה, ומי שעושהו כך מעלה את הניצוצות. בבגדים שאתה לובש, בכלים שאתה משתמש בהם, במאכלים שאתה אוכל, בבהמה העמלה למענך, בכלים גנוזים ניצוצות המשותקקים לגאולה, ואם מתנהג אתה בדברים ובעצמים אלה בשקידה, בחסד, בחיבה ונאמנות, אתה גואל אותם... אפשר לעבדו בכל המעשים, והוא רוצה שיעבדוהו בכלם. והוא שנאמר 'בכל דרכיך דעהו'. כשם שהזרע הנזרע באדמה מושך ויונק ממנה את כל הכוחות ועושה מהם את הפרי, כך האדם העובד את העבודה מושך מכל הדברים, שהם משורש נשמתו, את הניצוצות ומעלה אותם אל הבורא.³⁷

ואכן, השאיפה להעלאת הניצוצות ולקידוש עולם החולין נדונה רבות בכתבים החסידיים. כך מובא בשם הבעש"ט עצמו:

34. שם, עמ' 33. וכן ראו מאמרו של שח"ל: "תולדות הציונות הדתית", בתוך: חיה פרומר (עורכת), שח"ל - חולם ולוחם, ירושלים: הוצאת בית אל, 2008 (להלן שח"ל - חולם ולוחם).

35. הדברים מובאים בתוך: המוד הקדוש, עמ' 181-182. מסתבר שאין זו לשונו המקורית של שח"ל, אלא התיאור הוא בלשונו של דון יחיא.

36. מרטין בובר, "יסודה של החסידות", בתוך: ישראל היילפרין (עורך), בית ישראל בפולין, ירושלים: ההסתדרות הציונית, עמ' 83 תש"ח.

37. שם, עמ' 84.

זה כלל גדול: בכל מקום שיש בעולם יש ניצוצות הקדושים, אין דבר ריק מהניצוצות אפילו עצים ואבנים, אפילו בכל המעשים שהאדם עושה, אפילו עבירה שהאדם עושה יש בה ניצוצות השבירה.³⁸

וכן דרש ר' מנחם נחום מצ'רנוביל:

וזהו פרשה קטנה שכל כו' בכל דרכיך דעהו (ברכות, סג ע"א), דעהו לשון יחוד כמו וידע אדם, כל מעשיך יהיו לשם שמיים הן באכילה... ולזה מוכרח האדם לילך אל מקום אשר הניצוצות המה שמה להעלותם... שורש הדברים שצריכים אנו לקדש את מעשינו ולקיים בכל דרכיך דעהו, היינו לייחד את ה' שיהיו כל מעשינו לשם שמיים.³⁹

תלמידו הגדול של הבעל שם טוב, ר' יעקב יוסף מפולנאה, מביא תפיסה זו ומבאר את יסודה:

כמו שיש כ"ב אותיות בדבור תורה ותפילה כך יש בכל ענייני החומר והגשמי שבעולם גם כן כ"ב אותיות שבהם נברא העולם וכל אשר בו... רק שהאותיות מלוכש בחומר ענייני העולם בכמה כסויין ולבושין וקליפות, ובתוך האותיות שורה רוחניות הקב"ה, הרי שכבודו יתברך מלא כל הארץ, וכל אשר בה לית אתר פנוי מיניה, כמבואר בתיוקנים, רק שהוא בהסתרה, וכאשר אנשי הדעת יודעין מזה ההסתרה אינו אצלם הסתרה.⁴⁰

מקורות אלו, המשקפים את עמדתה היסודית של החסידות הבעש"טית, מבטאים, כדברי בובר, ניסיון לכונן יחס חדש למציאות. התפיסה היהודית הרווחת באותם ימים ביחס לעולם החומר הייתה שמדובר בעולם ניטראלי, או אפילו שלילי.⁴¹ הקדושה מצויה בעולמן של התורה והמצוות. החסידות בעקבות האר"י וחכמת הקבלה באה וטענה כי "לית אתר פנוי מיניה" והקדושה מצויה בכל, אף בתוככי עולם החול. אלא שבעולם החול הקדושה נסתרת, ותפקידו של האדם הוא לגאול אותה ולהעלות את הניצוצות לשורשם. הדרכות מעשיות של תפיסה זו מצויות במקומות רבים. כך, למשל, כותב ר' יעקב פרידמן מהוסיאטין:

ועבודת ההודכות אפשית לא רק בבית הכנסת ובבית המדרש, כי אם גם בחנות, בשוק, בבנין הכביש או בקטיף, בכל דרכיך דעהו (משלי, ג, ו), וכל מעשיך יהיו לשם שמיים' (משנה, אבות, ב, ב), ספורנו שיר השירים (ח, א) אמצאך בחרץ אשך - גם כשאני עוסק בחיי שעה חוץ לבית מדרשות אני מתאמץ לעבדך מאהבה (ע' מאור עיניים, פרשת ראה, בשם הבעש"ט).⁴²

אם כן לתפיסה זו, שיסודה כבר בדברי מייסד החסידות, ר' ישראל בעל שם-טוב, הרי שאפשר לו לאדם מישראל לקדש אף את עולם החומר. בניגוד לעולם היהודי נגדו יצא הבעש"ט אשר מוצא קדושה רק בבית המדרש ובקיום מצוות, וטוען כי ניתן לפגוש את הא-לוהים רק במחוות אלו, באה החסידות

38. ר' ישראל בעל שם טוב, **צוואת הריב"ש**, ניו יורק, 1975, עמ' 54. הציטוט מתוך: מרדכי רוטנברג, **קיום בסוד הצמצום**, ירושלים: מוסד ביאליק, 1990, עמ' 213.

39. ר' מנחם נחום מצ'רנוביל, **מאור עיניים**, פרשת ויקהל, עמ' קכח. המקורות מראשית החסידות מתוך מאמרה של ציפי קויפמן, "אברהם יהושע השל וההגות החסידית", בתוך: **אקדמות**, כד, ירושלים: בית מורשה, ניסן התש"ע.

40. ר' יעקב יוסף מפולנאה, **תולדות יעקב יוסף**, פרשת בראשית, פס' א.

41. יחס שלילי לעולם החומר אפשר למצוא בהגותו של הרמב"ם. ראו: **מורה נבוכים**, חלק ב, פרק לו; חלק ג, פרק ח ופרק מט.

42. ר' יעקב פרידמן מהוסיאטין, **אהלי יעקב**, פרשת שמיני תרצ"ט.

וביקשה לפגוש את א-לוהים בכל מקום. היא טענה כי אפשר לו לאדם מישראל לדבוק בשכינה אף בעיסוקו בעולם הגשמי. יתרה מכך, מדובר בתפקיד שהוטל על האדם לגאול את עולם החומר. בגואלו את הניצוצות האדם נוטל חלק בהליך תיקון העולם.⁴³

ג. הפרשנות של הרב קוק לתורת העלאת הניצוצות החסידית

החסידות בפרשנותה לתורת העלאת הניצוצות של האר"י העמידה במרכז את גאולת הניצוצות הקדושים: "כל דרך שהאדם הולך, הוא בכיוון ללקט הניצוצות שלו, והניצוצות האלה מצפים שיבוא הצדיק, שהוא משורשם, ויתחברו עמו לעלות למעלה".⁴⁴ בתפיסה זו האדם נתפס כ"אדם-הגואל",⁴⁵ שתפקידו הוא לגאול את הניצוצות הקדושים ולהעלותם לשורשם. כהמשך לתפיסת החסידות, אף במשנת הרב קוק תופסת תורת העלאת הניצוצות מקום מרכזי.⁴⁶ אך הרב קוק מדגיש פן אחר בתורה זו, בשונה מהסידות. בחסידות מודגש הצורך של העולם בהעלאת הניצוצות. התמונה המרכזית המצטיירת בחסידות היא שהניצוצות הגנוזים מחכים לגאולתם, ועל האדם מוטל התפקיד לגאול אותם. האדם מופיע כגואל הניצוצות הקדושים. לעומת זאת, הרב קוק טען ליחס אחר בין אדם לבין הניצוצות הגנוזים - "אתם עוזרים אותם והם עוזרים אתכם".⁴⁷ לפי תפיסתו, אדם המקדיש את חייו לעיסוק בהעלאת הניצוצות מתקן את עצמו. העלאת הניצוצות היא חלק מתהליך תיקונו של האדם, חלק מגאולת נפשו. וכך הוא כתב באחד מפנקסיו:

כל מיני המצבים שעוברים על האדם, לכל פרטי פרטיהם וכל מקריהם היותר שונים ויותר דקים, הכל הם מילואים למלא בהם צביון הנפש, ועל ידם תטביע את חותם פעולותיה, מחשבותיה והרגשותיה. והכוחות השופעים ממנה על העולם הכללי תלויים הם באיכותם לפי ערך התייחסותם לאותם הרשמים. על כן אין לך כל רושם עובר על האדם שאינו נועד לתעודה. וחייב אדם להיות שמח בכל העובר עליו ולדעת, שהכל הן תוצאות מהמחשבות הטובות שה' חושב על יצוריו. ובודאי יוצא הדבר אל הפועל ביותר על ידי הידיעה הכללית והפרטית בערכם של הרשמים ויחושם זה לזה ולהכלל. ואינה דומה הפעולה המתגלה למי שמשיג את הענין בדרך כלל, למי שמשיגו בפרטיות. והכל תלוי באיכות ההשגה ובהירות ציורה, שמתחלפות לפי מעלת האדם והכנותו הקודמות. והן הן העלאת הניצוצות, שראוי לכוין עליהם בכל עניין, בתור 'בכל דרכיך דעה', לרבים מבעלי עיון ומארי דחוכמתא.⁴⁸

הרב קוק מבאר כי המוקד בהעלאת הניצוצות הוא תיקון נפשו של האדם. הוא מסביר כי משמעותה של תורה זו היא שהאדם נדרש להטות כל מעשה שהוא עושה או כל סיטואציה בה הוא מצוי לתיקון נפשו. כל דבר הנקרה בדרכו של האדם הוא הזדמנות עבורו לבניית קומה נוספת באישיותו. לפי פרשנותו של הרב קוק לתורת העלאת הניצוצות, משמעותה המרכזית היא שהאדם יכול להתעלות מאכילה, משיחה,

43. מרדכי רוטנברג, **קיום בסוד הצמצום** (לעיל הערה 38), עמ' 214.

44. הלל צייטלין, **בפרדס החסידות והקבלה**, תל אביב: הוצאת יבנה, עמ' 30-25. מצוטט מתוך הספר **גנוי יוסף**, פרשת ויצא.

45. שם, עמ' 33.

46. על העלאת ניצוצות במשנת הרב קוק ראו: צבי ירון, **משנתו של הרב קוק**, ירושלים: ההסתדרות הציונית העולמית, תשל"ד, עמ' 87-89.

47. הרב קוק, **אורות הקודש**, ב, "החיות העולמית", יב.

48. הרב קוק, **פנקס יג** (ראשון ליפור), טו. מובא ב**קבצים מכתב יד קודשו** ובספר **פנקסי הראי"ה** ("ב"פנקס ד").

מטיוול ומכל פעולה גשמית.⁴⁹ פרשנות זו גורסת, איפוא, כי עיקר עניינה של תורת העלאת הניצוצות החסידיית (שיסודה, כאמור, בדברי האר"י) אינה גאולת הניצוצות, אלא גאולת האדם,⁵⁰ ו"איש כפי ניצוציו אשר העלה חיו מתעשרים".⁵¹

גד. משנת 'תורה ועבודה' של שמואל חיים לנדוי

נעבור עתה לעיון במשנת "תורה ועבודה" של שח"ל. שמואל חיים לנדוי פיתח דרך ייחודית בהגדרת הסיסמה: "תורה ועבודה". הוא עסק בכך בהרחבה במאמרו "לברור שיטתנו".⁵² הוא עומד על כך כי ה"תורה" וה"עבודה" אינם "שני דברים נפרדים, תולדות שתי שאיפות נפרדות", אלא הם "שני גילויי צורה של עצם אחד: התחייה". הוא פותח בהסבר מקומה של ה"תורה" בשאיפת התחייה, ולאחר מכן הוא מבאר את תפקידה של ה"עבודה" במילוי שאיפה זו. תחילה הוא מעלה את השאלה: "עבודה" זו למה היא באה? ומהו המבוקש, התכלית ב"עבודה"? הוא פותח בהצעת שתי תשובות אפשריות לשאלה זו: האחת מדברת על הערך הכלכלי של העבודה והשנייה על הצד המוסרי שיש בה - והוא מסרב לראות בהן תשובה מספקת לשאלתו. וכך הוא כותב:

אמנם אין לזלזל בערך שיש ל'עבודה' גם מצדה הכלכלי לחוד, וחשיבות יתרה יש לה, ולו רק בתור גורם כלכלי גרידא, בייחוד פה, בארץ ישראל, היות ועל ידה ניתנת אפשרות של עלייה למאות ואלפים כוחות חדשים והיא גם אפשרות קליטתם היחידה בארץ, דבר החשוב מאוד בשביל בניין הארץ ויישובה. אבל חשיבות זו אינה נובעת מעצם ה'עבודה' כי אם מותנית היא מגורמים צדדים לגמרי, וגם מקריים, מתנאי הכלכלה בארץ ישראל שעלולים להשתנות לפי תנאי מקורות כלכלה אחרים והתפתחותם כגון המסחר והתעשייה...

ודרגה עילאה זאת מה היא? יש אומרים: הצד המוסרי שבעבודה. חיי המסחר - הם אומרים - מלאים תרמית ומעשי רמיה. לא כן חיי העבודה, שיש בהם אפשרות אובייקטיבית לסידור חיי החברה על יסודות של יושר וצדק. אבל גם להאי אית פירכא. אמנם המחשבה הזאת על דבר ה'עבודה' ותועדתה - מקורה בעולם האצילות ומאצילה על ה'עבודה' זיו וזהר רוחני ומוסרי בהמציאה לה יסוד אחר ותעודה אחרת מאשר פיתרון שאלה הקיבה לבד. אבל הרי גם תועדת זאת אין לה עניין עם תנועת התחייה הלאומית. תנועת התחייה באה לשם יצירת בסיס לחיי האומה ולשם קביעת סדרים לחיי החברה באומה. סידור החיים, ואף הרוחניים במשמע, הריהו צורך מדרגה שנייה לגבי מטרת התחייה שיסודה ועיקרה עצם מקור החיים, 'עבודה' שתכליתה הוא הסדרם של החיים, ויהיו אלה אפילו הסדרים רוחניים-מוסריים של החיים, אין לה קשר ושייכות לתנועת התחייה בעצם מהותה ושורשה, יותר מאשר

49. ראו: הרב קוק, **מידות הראיה**, "העלאת ניצוצות", א.

50. ראה: שרה שטרסברג-דיין, **יחיד, אומה ואנושות**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1995, עמ' 109-110. אמנם, אינני מתיימר לומר כי בחסידות פן זה לא קיים כלל. אפשרי בהחלט שבחסידות עצמה יקבלו את העיקרון שמציב הרב קוק שהאדם מתעלה בעקבות הפעולה של העלאת הניצוצות. אולם ברור לענ"ד כי הדגש בחסידות הוא שונה מהדגש אצל הרב קוק. מדובר בתנועות נפשיות שונות. אם טענו כי התמונה המצטיירת בחסידות היא שהאדם הוא גואל הניצוצות, הרי שהציור במשנת הרב קוק הוא שהאדם נגאל על ידי הפעולה שלו בניצוצות.

51. הרב קוק, **אורות הקדוש**, ג, "מוסר הקודש", קכט.

52. שמואל חיים לנדוי, **נתיבה**, שנה א, גיליונות א, ג ו-ד, תרפ"ו, 1926. פורסם גם בתוך: **כתי שח לנדוי**, בהוצאת ההנהגה הראשית לכנסת ה'שומר הדתי בפולין, ורשה תרצ"ה. פורסם לאחרונה בתוך: **שח"ל - חולם ולחם** (לעיל הערה 34).

'עבודה' שתכליתה - פתרון השאלה האקונומית של החיים, כי השטח שבשתייהן אחד הוא: סידור החיים בהווה. ושתייהן מניחות כרעיון מקדים את עובדת קיום החיים, והן באות רק לתקן ולסדר את החיים מצדם הכלכלי או החברתי המוסרי. לעומתם, תנועת התחייה כאמור, תומכת יסודותיה בשטח אחר לגמרי, קדום ועמוק יותר מאשר סידור החיים - יצירת החיים בעיקרם.⁵³

שח"ל אינו מבטל את הערך הכלכלי שיש בעבודה. הוא מכיר בחשיבות המעשית של העבודה לצורך פתרון המציאות הכלכלית, ובצורך שיש בה לצורך קידום היישוב היהודי בארץ ישראל. הוא אף מכיר בכך שהעבודה מאפשרת יצירת חברה מוסרית המושתתת על יסודות הצדק והיושר. אבל, טוען שח"ל, אין באלו בכדי למלא את חזונו בדבר ערכה העצמי של העבודה. ערכה של העבודה בעבורו הוא, בדומה לתורה, בכך שהיא צורך התחייה, והוא מסביר בהרחבה כיצד העבודה מביאה לידי תחייה:

שאיפתנו להעמיד את העבודה כתנאי עיקרי לכל תנועת התחייה נובעת איפוא לא מתוך איזו תכלית מבוקשת שהעבודה היא רק אמצעי ומכשיר לה, כי אם מתוך שאיפת התחייה עצמה כחלק אורגני מהותי שלה, וזהו החידוש שנתחדש בבית מדרשה של תנועת העבודה בארץ ישראל... עבודה לשם התחייה... העבודה חשובה היא לכשעצמה. היא תחיית עם, התחלת יצירת עם, שיבת בנים לעם מיוחם.

ישראל בגלותו בין העמים, לא רק שחדל מלחיות חיי-עם עצמיים, כי אם חדל ופסק לגמרי מהיות עם, או ליתר דיוק: עם חיי... עם שאין לו קרקע ושנפסק כוח חייו הטבעיים, עם שפרש לו ברצון או באונס מהחיים הטבעיים, עם החי על פי דעת אחרים ולרצונם - עם שכזה, עם כל גאונותיו וכשרונותיו, עם על סגולותיו הרוחניות המיוחדות ותנאי הנפש שלו, איננו 'עם' בתור שכזה. הפרזיטיות, מדעת ושלא מדעת, נעשית לו לטבע שני, פרזיטיות של היחיד ושל הכלל...

התחייה, זו הקודמת לגאולה ולפדות, הרי תעודתה ומגמתה, לבנות את חורבן העם ולהקים את הריסותיו הנפשיות, או ביתר פשטות: ליצור את העם. להכניס חיים, חיי 'אני' קיבוצי, לקיבוץ מפוזר ומפורד, לעשות את הקיבוץ לעם בהשיבה לו את התנאים הנחוצים וההכרחיים לעם בתור עם. מכאן השאיפה לשיבת ציון, וזהו גם סוד תנועת העבודה.

העבודה - מכאן מתחיל חורבן העם להיבנות... העבודה כשלעצמה יש לה אפוא תפקיד חשוב ונחוץ בתנועתנו הלאומית, תפקיד שאין לדחותו ולהיפטר הימנו, והוא יצירת החיים, חיי העם בשורשם.⁵⁴

שח"ל, בשונה מהאדמו"ר החלוץ ורבים אחרים, נותן ערך עצמי מהותי לעבודה. הוא רואה בה, יחד עם התורה, את הדרך היחידה לתקון היחיד והאומה, את הדרך המובילה אל התחייה, אשר היא הקודמת לגאולה ולפדות. אפשר ובשל כך, בשונה מהאדמו"ר החלוץ, הוא מאמץ את הדעה בחז"ל הרואה בעבודה מצווה:

הפועל המזרחי בא להגשים בחיים את הסיסמה העברית האמיתית העתיקה-החדשה, תורה ועבודה... לפני אלפים שנה גילו לנו חז"ל את הסוד הנפלא הזה ואמרו: 'ששת ימים תעבוד' - זו מצוות עשה... כעין זו של 'וביום השביעי תשבות'.⁵⁵

.53 ש.ם

.54 ש.ם

מקובל לקשור בין תפיסת העבודה אצל שח"ל לבין תפיסת העבודה אצל א"ד גורדון.⁵⁶ ביחס למשנתו של גורדון, יש שעמדו על הזיקה שיש בינה לבין מושג העלאת הניצוצות בחסידות, כפי שכתב רוטנברג: "תורת העבודה של א"ד גורדון משופעת ברמזי משמעויות על 'העלאת ניצוצות' חסידית".⁵⁷ נראה שיש להניח שניתן לומר את אותם דברים אף לגבי משנת העבודה של שח"ל, שביסוד משנתו עומדת, כפי שהוא בעצמו העיד, ההגות החסידית. נראה איפוא שאת הרקע הרוחני למשנת 'תורה ועבודה' של שח"ל יש למצוא בתורות החסידיות אודות העלאת הניצוצות הקדושים.

יתרה מכך, נראה כי האופן בו תפס שח"ל את תורת העלאת ניצוצות קרובה היא לעמדתו של הרב קוק יותר מאשר לעמדתה הקלאסית של החסידות. כפי שציינה שטרסברג-דיין, בשונה מפרשנותה התאוצנטרית של החסידות לתורת הקבלה, הרי שפרשנותו של הרב קוק לתורת הקבלה היא בעלת אופי אנתרופוצנטרי.⁵⁸ דבריו של שח"ל אודות העבודה המטהרת תואמים הם את הלך מחשבתו של הרב קוק, שכן הוא תופס את הירידה לעולם החומר והעשייה הגשמית כחלק מהליך התעלותו של האדם ועיצוב אישיותו, ולא כפעולה של גאולת ניצוצות קדושים. שח"ל סובר כי האדם והאומה צריכים לעבוד בכדי להגיע לידי תחייה, שהיא הבסיס לגאולה. העבודה, טוען שח"ל, היא הכרחית בכדי להגיע לקדושה ולטהרה, הן ברמה הפרטית והן ברמה הכלל-ישראלית,⁵⁹ וכפי שהגדיר זאת נחמיה רפל, כיום מזכ"ל הקיבוץ הדתי:

מראשית דרכה לא אימצה תנועת 'תורה ועבודה' את משנת 'תורה עם דרך ארץ'. היא הדגישה את העבודה, שכלל שאנו משתחררים ממנה אנו רואים את נחיצותה, בבחינת

55. שמואל חיים לנדוי, הקדם, ג-ד, תרפ"ג. בתוך: **ש.ח. לנדוי, כתבים**, עורך משה קרונה, כנסת השומר הדתי, וארשה תרפ"ח 1928, עמ' 34. על פי יוחנן בן יעקב, **תורה ועבודה - לבירור המושג וגלגולו**.
56. יוחנן בן יעקב, טען כי "הרחבת המושג 'תורה' - שורשו בעולם החסידי ממנו בא שח"ל. הרחבת המושג 'עבודה' - שורשו בהגות תנועת העבודה, משה הס, א"ד גורדון" (בתוך: הנ"ל, "תורה ועבודה - לבירור המושג וגלגולו" [לעיל הערה 2], וראו שם הערה 53).
57. מרדכי רוטנברג (לעיל הערה 39), עמ' 214, הערה 2. על תורת העבודה של א"ד גורדון ראו מאמרו של גורדון "האדם והטבע", פורסם לאחרונה בתוך: מוקי צור (עורך), **עם הספר - ציונות**, תל אביב: הוצאת ידיעות אחרונות, 2008). על שיטתו ראו גם צוריאל אדמינית, **בתוך הזרם נגדו**, תל אביב: הוצאת קיבוץ המזכירות הדתית, תשמ"א, עמ' 61. על נקודות הדמיון והשוני בהגותם של הרב קוק וא"ד גורדון ראו שרה שטרסברג-דיין, **יחיד אומה ואגונות**. עוד על כך ראו: אבינועם רחנק, **הרב קוק**, ירושלים: הוצאת מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"ז, עמ' 118-119.
58. שרה שטרסברג-דיין, שם.
59. אריה פיישמן במאמרו "שני אתוסים דתיים בהתפתחות רעיון 'תורה ועבודה'" (בתוך: **הציונות הדתית בתמורות הזמן**, הוצאת הקיבוץ הדתי - נאמני תורה ועבודה), מבחין בין שתי גישות לרעיון "תורה ועבודה" שרווחו בקרב חברי הפועל המזרחי. הגישה הראשונה היא "גישה דתית נפשית, והיא ראתה את מרכז הכובד של החיים הדתיים בתחום החיים הפנימיים, הסובייקטיביים, של האדם". אתוס זה אשר, לדבריו, הושפע מן ההגות החסידית, והיה נחלתם של יוצאי מזרח אירופה, "מעוגן היה בתפיסת עולם, שהאלוקים שרוי בעולם באורח אימננטי, ביסודות נפשיים הטבעיים בטבע ובכני האדם. על פי אתוס זה רוח התורה מחייבת את האדם לפעול מתוך אהבה, כדי להתקשר עם היסודות האלוקיים הטבעיים בו ולטפח את תחושת ההרמוניה עמו, במגמה להתמוזג עמהם ולהגיע על ידי כך לשלמות. במילים אחרות: על פי אתוס של ביקוש ההרמוניה נועד יסוד ה'עבודה' שבסיסת 'תורה ועבודה' להביא להיקון המציאות לא בחיים החיצוניים, אלא בחיים הנפשיים, הפנימיים". לעומת זאת "הגישה השנייה הייתה גישה דתית-ריאלית, שראתה את מרכז הכובד של החיים הדתיים בתחום החיים החיצוניים של האדם". גישה זו, אשר לטענתו הושפעה משיטת "תורה עם דרך ארץ" מבית היוצר של הרש"ר הירש, והייתה נחלתם של יוצאי גרמניה, התבטאה ב"אתוס של עיצוב-המציאות-מחדש" והדגישה את השאיפה של לתקן עולם במלכות שדי". לכאורה, הגישה הראשונה, המעוגנת במחשבה החסידית, מתאימה לשיטתו של שח"ל, כפי שפרשתיה, אך פיישמן טוען כי דווקא הגישה השנייה באה לידי ביטוי במאמריו של שח"ל. לעני"ד דבריו תמוהים, שהרי שח"ל היה חסיד בכל רמ"ח איבריו ושס"ה גידיו, הנהיג את צערי המזרחי בפולין והתנגד בכל תוקף להגותו של הרש"ר הירש, ואין יעלה על הדעת לקשור את משנתו לשיטת תורה עם דרך ארץ ולתפיסתם של יוצאי גרמניה? על יחסו של שח"ל להגותו של הרש"ר הירש ראו מאמריו "אורייתא וישראל וחסידות בעש"טית ואורתודוקסיה מערבית" (פורסמו לאחרונה ב**שח"ל, חולם ולוחם**). כמו כן ראו אצל יוחנן בן יעקב, "תורה ועבודה - לבירור המושג וגלגולו", שם הוא מציין כי שח"ל "טען שתורה ועבודה' מהווה אנטי-תורה ל'תורה עם דרך ארץ'".

'קדש חיין בתורה, וטהרם בעבודה'. אם לא נעבוד, וקשה, ובחיבור ישיר לאומה ובקרבנה לטבע, כיצד נטהר?⁶⁰

נחמיה רפל הדגים תפיסה זו ביחס לחשיבות העבודה באמצעות דברים של אחד מחברי קבוצת החוגים, "החופשית מעולה של תורה" כהגדרתו:

פעמים רבות חשבתי ושאלתי את עצמי בשעת העבודה - מה אני מרגיש? ולא יכולתי להעלות מקרבי אותן שמחה וחדווה, שקיויתי שתתעוררנה בקרבי בשעת העבודה. והלוא אני מכיר הכרה ברורה שלהיות אדם במלוא המובן בתקופתנו, תקופת הרפז והזוהמה, אפשר רק כשעובדים את האדמה, **לא עבודת האדמה שמטרתה למצוא מחיה, אלא עבודת אדמה כעבודת-א-להים**. ובאמת, מה הרגשתי אז? הרגשתי אך ורק... עייפות... במה לבאר את החזיון הזה? סבורני, מפני שלא הסכנתי מעודי לעבודה, ומובטחני שאילו התרגלתי, היה הכל חולף, ואולי היה בא ומתגשם מה שקיויתי.⁶¹

3. המשמעויות המעשיות של משנת תורה ועבודה של שח"ל

3א. לאורם נלך - רעיון 'תורה ועבודה' בשיח הציוני דתי

בפרקים הקודמים הצגנו ארבע גישות להבנת המושג "תורה ועבודה" דרך ארבע דמויות חסידיות. ראינו את האדמו"ר מפיאסצ'נה הגורס תורה ועבודה ה', וממשיך בכך את השימוש המקובל בעם ישראל מדורי דורות למושג זה. ראינו את האדמו"ר מהוסיאטין החותר לשילוב של תורה ומלאכה, כפי שעולה במקומות רבים אצל חז"ל. ראינו את האדמו"ר החלוץ אשר רואה בשילוב של תורה ועבודה חקלאית דרך למימוש הרעיונות החברתיים של התורה. ולבסוף ראינו את שמואל חיים לנדוי, חסיד פילוב, אשר רואה בתורה ועבודה הדרך המובילה את התחייה הנפשית של הפרט והכלל. עתה, נבחן בקצרה את השיח הציוני-דתי סביב המושג 'תורה ועבודה' בתקופה שלאחר הקמת המדינה. כפי שנראה לכל אחת מהגישות שהצגנו נוכל למצוא הדים, או שמא נאמר ממשיכי דרך, בתוך כותלי בית המדרש הציוני-דתי.

נפתח בגישתו של האדמו"ר מפיאסצ'נה. שימוש במושג "תורה ועבודה" באופן זה לא מצוי כל כך במחוזות הציונות הדתית. אמנם מצאתי כי כך גרס הרב בוגטש, בעבר ראש ישיבת בני עקיבא "נחל יצחק" בנחלים:

תורה ועבודה הכוונה לעבודת ה'... אדם לעמל יולד ומהו העמל החשוב ביותר - עמלה של תורה...⁶²

לעומת זאת, גישתו של האדמו"ר מהוסיאטין היא שתורה ומלאכה תופסת מקום נרחב יותר בעולמה של הציונות הדתית (אם כי בין מוביליה יש הבדלים ניכרים בדגשים). הרב מרדכי אליהו במאמר תחת הכותרת "תורה ועבודה" דן במקורות היסודיים בחז"ל - מחלוקת ר' ישמעאל ורשב"י, דעת ר' נהוראי - ולאחר מכן במחלוקת הרמב"ם והתשב"ץ לגבי האפשרות להתפרנס מלימוד תורה. אפשר בביורר

60. נחמיה רפל, "מתורה לעבודה לתורה ופרנסה", בתוך: מ' צור, ת' זבולון וח' פורת (עורכים), **כאן על פני האדמה**, חמ"ד, 1981, עמ' 264.

61. שם.

62. מתוך ראיון לחיים הרצל, **זרעים**, שבט תשכ"ז, גיליון יז.

להסיק מדבריו כי הוא מדבר על תורה ועבודה במונח של "תורה ומלאכה" (מובן שלא נמצא בהגות של ראשוני הפועל המזרחי בהגדרותיהם לסיסמה "תורה ועבודה"). יתרה מכך, למעשה הוא מסכם כי:

מי שיכול ללמוד תורה וימשיך ללמוד תורה, עליו העולם מתקיים, אשריו ואשרי חלקו. ומי שאינו יכול להמשיך בלימוד תורה, חובה עליו ללמוד מלאכת אומנות ויקבע עיתים לתורה. ויהי רצון שנזכה שיתקיים בנו הפסוק "וכל בניך לימודי ה'"⁶³

בדבריו הוא אמנם טוען כי יש אשר ייעודם ללימוד תורה ויש אשר צריכים לעבוד בצד לימודם, אך התחושה הכללית מדבריו היא העדפה ברורה לחיים של לימוד תורה גרידא. אף הרב אליעזר מלמד עסק במאמר תחת הכותרת "תורה ועבודה"⁶⁴ בעניינים ומקורות כעין אלו של הרב אליהו. אמנם במסקנתו הוא נותן מקום רב יותר לחיים של תורה ומלאכה:

לאחר שהבחור למד מספר שנים בשיבה וקיבל בסיס בתורה ויראת שמים, מן הראוי לכוון אותו לפי כישוריו ונטיית לבו, אם בתחום התורה לחינוך ולרבנות, ואם למקצועות ריאליים - ניהול וכל מקצוע אחר שמתאים לאישיותו.⁶⁵

לסיכום נקודה זו - תפיסת תורה ומלאכה מקובלת מאוד בקרב בני הציונות הדתית,⁶⁶ אמנם אפשר למצוא בקרב הרבנים נימות שונות לגבי היחס שבין אורח חיים זה לבין אורח חיים של לימוד תורה בלבד.⁶⁷

תפיסת "תורה ועבודה" של האדמו"ר החלוץ קיימת גם היא בהגות הציונית דתית, בעיקר בקרב אנשי הקיבוץ הדתי. כך כתב, למשל, צוריאל אדמנית ז"ל:⁶⁸

הרב שפירא זצ"ל לימד אותנו את משנת 'תורה ועבודה' במסכת עשיית הטוב והישר של הרמב"ן. והוא נשאר 'רבנו' בדעותיו, ובייחוד באורח חייו. אילו היה האידיאל של תיקון חברה נטע זר, מורכב מן העולם המודרני, יכולנו להשתחרר ממנו, כי מטבע המודרנה להשתנות עם כל אקסיסטנציאלי. אבל אם היה זה 'מרד קדוש' נגד התפישות המקובלות של הדמות התורנית האידיאלית - הרי לא ניתן לנעורינו לבייש את זקנותינו ונמשיך במחלוקת לשם שמיים, שכידוע עתידה להתקיים. נשליך ממנה כל קליפות חיצוניות ופסולת, ונשמור ונפתח את גרעינה - פיתוח סוציאליזם יהודי, לפי רוח תורתנו הקדושה, נביאה וחכמיה.⁶⁹

63. הרב מרדכי אליהו זצ"ל, "תורה ועבודה", בתוך: יהודה עזריאלי (עורך), **החינוך הדתי בגבורותיו**, המרכז לחינוך דתי בישראל, תשמ"ז.

64. הרב אליעזר מלמד, "תורה ועבודה", עיתון בשבע, גיליון 116, נובמבר 2004.

65. שם.

66. ראו גם הרב יהודה ברנדס, "בזכות הצ'ורמליות' או: בעל־פתיים", בתוך: הרב צבי שינוב (עורך), **העגלה השלישית**, מושב נחלים: מכון מופ"ת, תשס"ט.

67. ראו גם הרב יחזקאל ליכטנשטיין, תורה ומלאכה, **ציונים**, עלון קב, ט"ו שבט תשמ"א, עין הנצי"ב, מס' 424 (פורסם בספר **הקיבוץ בהלכה**).

68. צוריאל אדמנית, "על סוציאליזם בימינו", בתוך: צוריאל אדמנית, **בתוך הזרם ונגדו**, עמ' 60.

69. צוריאל אדמנית מוסיף שם (עמ' 61) באילו נקודות, לדעתו, נבדל הסוציאליזם היהודי מהסוציאליזם הכללי. אחת מהן הוא קבלתו את "האידיאל של האדם העובד, לפי הניסוח של א"ד גורדון". אמנם במאמר אחר "מה העבודה הזאת לנו?" (**בתוך הזרם ונגדו**, עמ' 72) הוא טוען ביחס לאנשי "תורה ועבודה": "לא כבנוסחת א.ד. גורדון על 'דת העבודה', גרסו אלו מצות העבודה: יש בה מצוה קדושה ובחירת קדש קימה".

שימוש במושג "תורה ועבודה" באופן של תורה וצדק חברתי מוזכר בקרב רבים מההוגים והרבנים הציונים דתיים - כך אצל הרב יעקב אריאל,⁷⁰ הרב חיים דרוקמן,⁷¹ יוחנן בן יעקב,⁷² ועוד. לסיום נקודה זו נראה דברים של יוחנן בן יעקב במאמר שפורסם בחוברת ההדרכה של גרעיני נחשון של בני עקיבא:

מה משמעות רעיון "תורה-ועבודה" בימינו? ... חתירה בלתי מתפשרת לחברה צודקת, שוויונית - היא מהות רעיון "תורה-ועבודה" בימינו...⁷³

לעומת משנת "תורה ועבודה" של האדמו"ר החלוץ שזוכה להכרה מסויימת בשיח הציוני-דתי, משנת "תורה ועבודה" של שח"ל לא מצאה לה שביתה אצל הוגי ורבני הציונות הדתית. אמנם, מצאתי כי נחמיה רפל, כיום מזכ"ל הקיבוץ הדתי, בעוסקו במושג "תורה ועבודה"⁷⁴ מביא דווקא את משנתו של שח"ל, ולא את זו של האדמו"ר החלוץ.

3.3. כיצד מתרגמים את משנת 'תורה ועבודה' של שח"ל למציאות חיינו?

סקרנו איפוא את האופן בו תופסים הוגים ורבנים שונים בציונות הדתית את המושג "תורה ועבודה". ראינו כי משנת "תורה ועבודה" של שח"ל (כמעט) נעדרת מהשיח הציוני דתי. לעניות דעתי יש בכך פספוס רב, שכן יש למשנת "תורה ועבודה" שלו עקרונות שיכולים לפרנס את עולם המחשבה של הציונות הדתית. יתרה מכך, לדעתי יש למשנתו השלכות מרחיקות לכת על הדרך החינוכית של מערכת החינוך של הציונות הדתית. אפשר בהחלט לראות בה **הדרכה חינוכית**, שהרי השילוב שבין תורה לעבודה יש בכוחו לטהר ולקדש את האדם ולעצב את אישיותו. את סיומו של המאמר ברצוני להקדיש לנקודה זו, ולבחון את ההשלכות האפשריות של משנת "תורה ועבודה" של שח"ל על עולם החינוך הציוני דתי. לצורך כך ברצוני לצעוד צעד נוסף בעקבות נחמיה רפל.

שח"ל מדבר על ערכה החינוכי של העבודה (בצד התורה, כמובן). לדעתו, האדם חייב לעבוד בכדי לגאול את נפשו ולעצב את אישיותו. אלא שכאשר שח"ל מדבר על 'תורה ועבודה' ברור כי כוונתו לעבודת האדמה, כדבריו: "והעבודה - עבודה ממש"⁷⁵, וכפי שכתב נחמיה רפל:

מכל משפט אצל שח"ל עולה ש'עבודה' כמרכיב בסיסמא 'תורה ועבודה' אינה עבודת עורכי דין, רבנים, רופאים וסוחרים, כבודם במקומם מונח, אלא עבודת האדמה גופא. בעיניו, עבודה פיזית בשדה ובמטע היא האידיאל, ורק היא.⁷⁶

אמנם, בימינו, מעיד נחמיה רפל, "ערכה של העבודה הפיזית - נעלם. העבודה הקשה המקדשת והמטהרת - הפסיקה להיות ערך", ובעקבות כך הוא כותב: "כחבר בשני המסגרות, גם איש הציונות הדתית וגם חבר הקיבוץ הדתי, אני מבקש להעלות מחשבה הניזונה משברים בשתי המסגרות". טענתו העיקרית היא:

70. הרב יעקב אריאל (שטיגליץ), "ערכי 'תורה ועבודה' במבחן מציאות ימינו" (סימפוזיון), בתוך: **גאולה ומדינה - הכינוס השנתי למחשבת היהדות**, ירושלים: משרד החינוך והתרבות - המחלקה לתרבות תורנית, תשל"ט, עמ' 197-203.

71. הרב חיים דרוקמן, "המיוזג בעיני הנוער", **זרעים**, ניסן תשי"ד, 1954.

72. יוחנן בן יעקב, "הערפל חותר תחת היסודות" (לעיל הערב 2).

73. יוחנן בן יעקב, "תורה ועבודה בימינו", נכתב בו' בטבת תשס"ז, 28.12.2006.

74. נחמיה רפל, "מתורה ועבודה לתורה ופרנסה" (לעיל הערה 58).

75. שמואל חיים לנדר, "עשרים וחמש שנות קיום", פורסם בתוך: **שח"ל - חולם ולוחם**.

76. נחמיה רפל, "מתורה ועבודה לתורה ופרנסה" (לעיל הערה 58). כל הציטוטים מדבריו בחלק זה לקוחים ממאמר זה.

לשתי התנועות יש בעייה באותה הנקודה. ביסוד הביקורת על שתי התנועות - התנועה הקיבוצית ותנועת 'תורה ועבודה' - קיימת עובדה אחת: נטישת ערך העבודה הפיזית. גם הציונות הדתית שהתחנכה על משנת 'תורה ועבודה', וגם התנועה הקיבוצית שביסודה קידשה את עבודת האדמה ואת 'בועת אפיך תאכל לחם', לא הצליחו להתמודד עם השינויים שהכתיבה המציאות הטכנית והכלכלית, ולא יצרו תחליפים למה שא.ד. גורדון כינה 'חיי הטבע הטהורים'.

לאחר מכן הוא מתאר את התהליכים שהובילו לירידת קרנה של עבודת הכפיים בקיבוצים ובחברה הישראלית, ולבסוף הוא מציע פיתרון למציאות החדשה:

ארשה לעצמי להעיר על כיוון אחד לפיתרון אפשרי, וזאת על בסיס דבריו של שמעון הצדיק שבהם פתחנו: אם נחלש עמוד ה'עבודה', יש מקום לחזק את עמוד 'גמילות חסדים'. אבות דרבי נתן מספר לנו שכבר בעבר 'החליפה' 'גמילות חסדים' את ה'עבודה' במובנה המקורי, ומעשה שהיה כך היה: "פעם אחת היה רבי יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים, והיה רבי יהושע הולך אחריו, וראה בית המקדש חרב. אמר ר' יהושע: אוי לנו על זה שהוא חרב, מקום שמכפרים בו עוונותיהם של ישראל! אמר לו: בני, אל ירע לך, יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה, ואילו - זו גמילות חסדים, שנאמר 'כי חסד חפצתי ולא זבח'⁷⁷. ריב"ז מלמדנו שיש בגמילות חסדים יסוד של כפרה וטהרה. יתירה מכך: לעומת מצוות צדקה הנעשית בממונו של אדם, גמילות חסדים נעשית 'בין בממונו בין בגופו'⁷⁸. אם העבודה הגופנית בשדה ובבית המלאכה הולכת ומצטמצמת, יש מקום להוסיף עשייה של גמילות חסדים 'בגופו'. גמילות חסדים שכוונו תבוא על חשבונה של ה'פרנסה', ותתפוס את מקומה הראוי לצידה של התורה.

נחמיה רפל מציע לתרגם את משנת 'תורה ועבודה' של שח"ל לתורה ועשייה חברתית. העבודה החקלאית המטהרת והמקדשת את האדם איננה מתאימה להיות לערך מרכזי במציאות חיינו, ולכן, דווקא בשל היחלשותה, עלינו להרים את דגל העשייה החברתית אשר אף היא מסוגלת לטהר ולזכך את האדם. נחמיה רפל מבקש מאיתנו להיצמד לעיקרון ולרוח של דברי שח"ל, ולא דווקא למסקנותיו המעשיות (כפי שאחרים עשו למשנתו של האדמו"ר החלוץ). הוא מבין כי יסוד דבריו של שח"ל בנוגע לחשיבותה של העבודה בעיצוב אישיותו של האדם הוא בערך המטהר של העשייה החומרית הנעשית מתוך מגמה להיטהר, ולכן עם השתנות העיתים אפשר לתרגם את העבודה בשדה לעשייה חברתית.

ג.ג. אחרית דבר - 'תורה ועבודה' כהדרכה חינוכית?

כאמור לעיל, אפשר לראות במשנת תורה ועבודה של שח"ל הדרכה חינוכית, שמשמעותה שיש צורך לשלב בתהליך החינוכי, בצד לימוד תורה, אף עשייה חברתית. לסיים, ברצוני לבחון את ההשלכות האפשריות של חזונו של שח"ל על עולם החינוך הציוני-דתי, תוך התמקדות בתקופה שלאחר סיום הלימודים התיכוניים. בתקופה זו הבנות פונות לשירות לאומי (או לשירות צבאי), ואילו הבנים פונים למסלול המשלב לימודי קודש ושירות צבאי.

77. אבות דרבי נתן, נוסחא א', פרק ד.

78. בבלי, סוכה, מט ע"ב.

טענו כי לעבודה, כמו לתורה, יש ערך מחנך, מטהר ומקדש. לפי תפיסה זו תהליך חינוכי ברוח 'תורה ועבודה' צריך לכלול שילוב בין לימוד תורה ובין עבודה או עשייה חברתית. באופן כללי אפשר לומר כי הן הישיבות והמכינות והן מסגרות השירות הלאומי אימצו רק מרכיב אחד מהדרכתו של שח"ל - הישיבות והמכינות לימוד תורה, ומסגרות השירות הלאומי עשייה חברתית. לביסוס הדברים אביא מדבריהם של רבותינו.

התפיסה הישיבתית הקלאסית היא לראות בישיבה "מקוה". לפי תפיסה זו לישיבה יש כח מטהר. וכן - בדומה למקווה - הכניסה של האדם לישיבה צריכה להיות מוחלטת, ללא שיוור. עליו לשקוע כל כולו בתוך הישיבה ולימוד התורה. כך, למשל, כתב הרב יובל שרלו, ראש ישיבת ההסדר בפתח תקוה:

ישיבותינו בנויות על עיקרון הניתוק, לומר: אנו גולים למקום תורה (ורוב הישיבות ממוקמות במקום רחוק - הגולן ועתניאל, ירוחם ומעלות, נהריה ושילה וכדו') ומבססים את הישיבה על ההתעלות הנפשית והרוחנית והטבילה המוחלטת במקווה של הישיבה ללא השארת שיוור בחוץ.⁷⁹

ביסוס רעיוני לתפיסה זו, שהיא נחלתן של ישיבות גבוהות וישיבות הסדר רבות, מצאתי אצל הרב משה צבי נריה, מייסד ישיבת בני עקיבא הראשונה בכפר הרא"ה:

מאמצייהם הבלתי פוסקים של ראשי הישיבות מכוונים ליצירת המתח הגבוה, הרוחני והנפשי, לחץ האטמוספירה הרמה של הלימוד הישיבתי, שבה ניתכת הנפש מחדש, שבה ניתן לצקת אותה יציקה שכולה פלדה, שבה מתחשלת הנשמה היהודית ומגיעה ליכולת עמידה בפני 'כל מיני פורענויות המתרגשות לבוא לעולם'...

גדול המאמץ החינוכי המושקע לשמור על המתח הרעיוני והנפשי, בכדי לשמור על לימוד רצוף, על התמסרות גמורה לתורה. היוצא מאוהלה של תורה, ספק אם יהיה מסוגל לחזור אליו... כשם שבקריית הפלדה לא תתכן הפסקה באשו הלוהטת של תנור היציקה, וכל ירידה ממעלות החום הגבוהות פוגעת בכושר ההיתוך, הוא הדין בישיבה. **הפסקה כל שהיא**, יציאה לעולם אחר, מורידה את המתח ומעבירה את כל התחושה הפנימית לפסים אחרים. הלימוד לסירוגין יכול לפגוע קשות במהות הלימוד, להוריד את המתח הגבוה.⁸⁰

לעומת עולמם של הישיבות והמכינות המבוסס כולו על תיקון מתוך לימוד תורה, עולם השירות הלאומי בנוי על תיקון שיסודו בעשייה חברתית ובגמילות חסדים. כך מספר הרב אברהם צוקרמן, ראש ישיבות בני עקיבא:

בשעה שהמחזור הראשון של אם האולפנות בכפר פינס הגיע לסיומו, עמדה בפנינו השאלה - לאן לכוון את פניהן של הבוגרות. היה זה מנהלה הראשון של האולפנא, ר' אלי ששר ז"ל, שקבע את העיקרון שעל הבנות להקדיש לפחות שנה אחת לצורכי הציבור. הייתה זו תקופה של קליטת עליה גדולה וצורכי חינוך מרובים, והבנות יצאו

79. הרב יובל שרלו, 'דמותו של בוגר הישיבה האידיאלית', אתר ישיבת ההסדר "אורות שאול" בפתח-תקוה (מופיע בכתובת: <http://ypt.co.il/show.asp?id=24010>). המאמר הוא שכתוב של דברים שנאמרו בכנס ה-30 לישיבת הגולן).

80. הרב מ.צ. נריה, **בני הישיבות וגויסים**, עמ' ט-י. הקטעים לקוחים מתוך מאמרו של הרב פתחיה נריה, "נר לרגלי דברך - קווים להארת דמותו ודרכו של הרב מ.צ. נריה זצ"ל", **צהר**, ט, חורף תשס"ב.

בקבוצות למקומות ישוב נדחים לעסוק בהוראה... כאמור: השרות נולד כדי לחנך את הבנות לנתינה!...⁸¹

כאמור, הן מודל הישיבה הקלאסית והן מודל השירות הלאומי, לקחו להם רק אחד מעמודי התווך של משנת תורה ועבודה של שח"ל, וזנחו לגמרי את השני. הישיבות מחזיקות בעמוד התורה, ואילו מסגרות השירות הלאומי מחזיקות בעמוד גמילות החסדים.

אמנם, לאור משנתו של שח"ל, אפשר להציע גם מודל המשלב יחד לימוד תורה ועשייה חברתית. בדרך זו נוכל לממש באופן מלא יותר את הדרכתו החינוכית של שח"ל, הבאה לידי ביטוי בשיטתו הייחודית בהגדרת הסיסמה "תורה ועבודה". אפשר למצוא בעולם החינוך הציוני-דתי מסגרות חינוכיות ההולכות בדרך זו, וברצוני להציג שלושה מודלים כאלו בשורות הבאות. שלושת אלו מסרבים לוותר על התורה או על העבודה (מבחינת חינוכית!), ופיתחו מסגרת המשלבת בין השניים, שבחלקן הדגש הוא על לימוד התורה, ואצל האחרות הדגש הוא על העשייה החברתית. אציגן אחת לאחת:

ישיבות הסדר המשלבות עשייה חברתית: ישיבות הסדר רבות החליטו לנטות במעט מהמודל שהציע הרב נריה. במרכז סדר היום של אותן ישיבות עודנו עומד לימוד התורה, אלא שהם ויתרו על השקיעה המוחלטת בעולמה של תורה, בכדי לשלב, כאקט חינוכי, עשייה חברתית בתכנית הלימודים. אמנם, לרוב מדובר על סדר גודל של "רק" שעתיים-שלוש של עשייה חברתית בשבוע לכל תלמיד ישיבה, כאשר רובו המוחלט של השבוע מוקדש הוא ללימוד תורה.

שירות לאומי המשלב לימוד תורה: מסגרות רבות של שירות לאומי ראו לנכון לשלב במסגרת השירות גם שעות של לימוד תורה. כך כתב הרב מיכאל קאפח, ראש אולפנת בנ"ע מירון: "רצוי לשלב לימודים במדרשה כשהדבר אפשרי, על מנת שהבת גם תקבל בזמן שהיא מעניקה".⁸² עקרון זה מודגש בגרעין בנות השירות הלאומי בנתיבות.⁸³

שנת שירות בני עקיבא: בשנת התשס"ט ייסדה תנועת בני עקיבא מסגרת חדשה - שנת שירות לבוגרי התנועה (בעיקר לחברי גרעיני נחשון).⁸⁴ זוהי שנה בה מגשימים ומתחנכים החברים לחיים המשלבים תורה ועבודה. הלו"ז השבועי בשנה זו כולל עשייה חברתית-חינוכית ולימוד תורה בישיבה או במדרשה (בנים - יומיים לימוד, בנות - יום לימוד). בדרך זו משלבים החברים בין לימוד התורה המעצב את עולמם הרוחני, יחד עם העשייה החברתית המטהרת, מקדשת ומעצבת את אישיותם.⁸⁵

מסגרות אלו ואחרות מוכיחות כי השילוב אפשרי. אפשר לשלב בתהליך חינוכי לימוד ועשייה גם יחד. בדרך זו צועדים אנו בעקבות הדרכתו החינוכית של שמואל חיים לנדוי. לדעתי, לעניות דעתי יש ברכה עצומה בדרך חינוכית זו וראויה היא דרך זו לתפוס מקום מרכזי יותר בעולמה של הציונות הדתית.⁸⁶

81. מובא באתר <http://www.yeshiva.org.il>, בדיון על "שירות לאומי כן או לא"? (כסלו תשס"ז).

82. מובא שם.

83. כך מופיע ב"פלייר" של גרעין בנות השירות הלאומי של בת-עמי בנתיבות - "אנו תופסים את השרות הלאומי כזמן ללימוד, כירור וחינוך עצמי. בנות הגרעין משתתפות בכל שבוע בשני שיעורי תורה ובשיחה עם נשות הגרעין התורני, בוגרות גרעין שרות לאומי, במטרה לבנות השקפת עולם יהודית, ערכית וחלוצית".

84. על גרעיני נחשון ראו באתר בני עקיבא: <http://www.bneiakiva.org.il> (ישנו קישור לדרך מיוחדת על גרעיני נחשון).

85. על מסגרת זו ומטרותיה ראו מאמרי: "שעת השיין", **זרעים**, התשס"ט.

86. ראו על כך גם: הרב קוק, **עין אי"ה**, ברכות, ב, פרק שישי, ח.